

можна, звичайно, продовжити словами інших лексико-семантичних груп: *родной, болезненный, пасмурный, влажный, длинный, торжественный* та багатьма іншими.

Прислівники та слова категорії стану російської мови також досить часто інтерферують в українське мовлення: вони становлять, за нашими підрахунками, 12,4 відсотка від загальної кількості русизмів з інших частин мови.

Особливе місце в українському розмовному мовленні людей, які користуються двома мовами, займає функціонування займенників. Відомо, що ця частина мови в кількісному відношенні складає найменший шар серед усіх самостійних частин мови. Проте за частотністю вживання деякі розряди займенників (наприклад, особові) перевершують інші повнозначні слова. За нашими даними, серед російських займенників, які найбільш активно потрапляють в українське розмовне мовлення, виділяються такі: особові — *он, она*; присвійні — *мой, твой, его*; вказівні — *этот, тот*; означальні — *каждый, другой* та ін. Треба зауважити, що в російському розмовному мовленні українців саме займенники-українізми вживаються значно частіше, ніж займенники-русизми в українському мовленні. Спостереження показують, що в російське розмовне мовлення інтерферують майже всі українські займенники, серед яких найбільш типовими є такі: *він, вона, мій, твій, свій, його, їхній, цей, той, кожний, хто, який, ніхто, жодний (жоден), хтось, щось, чийсь, хто-небудь* та їхні граматичні варіанти.

Зазначена тенденція стосується й службових частин мови, які так само, як і займенники, більше інтерферують з української мови в російське мовлення, ніж навпаки.

Уявлення про обсяг та характер лексичної інтерференції в українському мовленні представників різних ареалів України буде недостатнім, якщо обмежитись лише наведеними вибілковими прикладами русизмів. Відповіді опитаних свідчать про вживання ними діалектних слів, які умовно теж можна вважати інтерферуючими елементами, але ж не спорідненої російської мови, а того чи іншого діалекту переважно української мови. Аналіз матеріалів опитування показав, що по-перше, діалектні слова найчастіше вживаються жителями західних областей, по-друге, жителями сільської місцевості або ж тими, хто довго жив у селі, по-третє, з комунікативно-лінгвістичної точки зору включення діалектних елементів в українське розмовне мовлення підпорядковується загальній закономірності інтерференції: мовці несвідомо перенос

сять найбільш вживані для них елементи з тієї мовної системи, яка існує на поверхні мовної пам'яті. Крім того, інтерференція діалектних слів на відміну від загальноновживаної лексики має свою специфіку, а саме нерідко діалектизми вживаються для позначення місцевих реалій або понять, які не мають відповідників (або ж точних паралелей) у літературній мові.

Мета другої частини питальника — аналіз лексичної інтерференції в умовах, коли українське мовлення максимально контролюється інформантами. Тут, наприклад, пропонувалося: підкреслити русизми в ряді слів типу *жито, цибуля, семечки; рубашка, картуз, шкарпетки; ласточка, горобець*; знайти російські слова в реченнях типу: *Проезд став медленно рушати; Двер надо закрыть* і т. ін.; перекласти українською мовою.

За даними 1200 відібраних та оброблених питальників тільки 48 опитаних упоралися з виконанням усіх завдань другої частини. Щоправда, при цьому не слід забувати про те, що виконання таких вправ потребу певних навичок. Ясна річ, що серед тих, хто помилявся, були люди, які знають ті чи інші українські чи російські слова, але не мають навичок перекладу або ж зберігають ці слова в пасивному запасі.

Таким чином, деякі особливості лексичної інтерференції у мовленні українців та представників інших національностей різних ареалів України відбивають загальні тенденції цього процесу в розрізі основних лінгвістичних та соціальних параметрів. Однак одержані результати висвітлюють переважно екстенсивний кількісний бік цього явища. Належить ще одержати дані, які розкривають соціопсихолінгвістичний механізм лексичної інтерференції, її залежність від таких факторів, як вид форми спілкування, характер комунікативної ситуації, психологічна мотивація і т. ін. Необхідно також проаналізувати вплив лексичної інтерференції на інші види інтерференції та навпаки. Не можна не враховувати і те, що особливості лексичної інтерференції в умовах близькості двомовності не дозволяють у повній мірі переносити використовувати існуючі методики дослідження інтерференції неспоріднених мов. У зв'язку з цим слід поставити питання про розробку наукових засад аналізу інтерференції в умовах нашої країни. Все це має бути підпорядковане досягненню головної мети — підвищенню культури українського, російського та будь-якого іншого мовлення в Україні.

В. М. Манакін

кандидат філологічних наук
Кіровограда

Трагічні метаморфози

З історії польського шкільництва на Волині (XIX ст.)

Процес духовного відродження України супроводжується відкриттям цілих сфер національного буття малих і великих національних груп, що її населяють. Польський менталітет в Україні — одна з таких сфер. Поляки являють собою одне з найбільш крупних етнічних утворень у нашій державі, причому на Хмельниччині та Житомирщині до цього часу збереглися їх компактні поселення. Більш того, в Житомирській області поляки і нині за чисельністю займають друге місце. Така реальність обумовлює природний поступ до регіональної освіти, який тепер спостерігається в Україні і має враховувати національно-етнічні та географічні особливості регіонів, серед яких і Волинь (до 1925 р. сучасна Житомирщина в основному входила до складу Волинської губернії), де польські освітні традиції існують вже кілька століть. Екскурс у далеку

історію дасть змогу відзначити основні віхи цього процесу і відчутти перебіг подій.

Масове переселення поляків на Волинь почалося ще у XIV-XVI століттях, коли Західна та Правобережна Україна відійшла до Польщі (зокрема, територія сучасної Житомирської області заселялась «мазурами» — так називали ту переселенців з Мазовії). Поляки принесли на ці землі разом із власним суспільним досвідом свої культурно-освітні традиції і перш за все оригінальну систему виховання, яка формувалася в стінах єзуїтських колегіумів. Приєднання України до Росії в 1654 р. тільки зміцнило позиції католицької освіти, оскільки Правобережна Україна залишилася в межах Польщі. Далі війна Росії з Туреччиною та кримським ханом закінчилася трьома послідовними поділами Польщі (1772, 1793, 1795 років), яку було розділено між Австрією, Прусією та Росією. Волинські землі опинились у складі останньої.

Дев'ятнадцяте сторіччя — драматичний етап в історії польського шкільництва на Волині. За ці роки вон

пройшло шлях від свого розквіту до мало не повного забуття.

Найбільш безхмарними були, мабуть, перші три десятиліття XIX сторіччя — період широкого розвою польських навчальних закладів на Волині. Щоправда, російська історіографія початку XX ст. розцінювала це явище ще й як «небезпечну для Росії затію»¹.

В центрі культурно-просвітницької діяльності того часу стоять постаті визначних фундаторів польської освіти Адама Чарторийського і Тадеуша Чацького. З їхньої ініціативи та за їх участю в краї відкрилась велика кількість народних шкіл. Крім того, А. Чарторийський, призначений попечителем Віленського навчального округу, заснував там ще й польський університет. У всіх гімназіях та повітових училищах викладання велося тільки польською мовою. Цікаво відзначити, що російська теж вивчалась, але нарівні з іноземними мовами.

Зрозуміло, що в той час розбудова шкільництва не могла відбуватися без участі католицького та уніатського духовенства, яке опікувалося національною школою з моменту її зародження. І хоч не завжди ця опіка йшла на користь освіті, проте організатори її на Волині самі виступали ініціаторами угоди з духовенством, яке зобов'язувалося заснувати школи при всіх парафіяльних церквах чи монастирях.

Визначна культурно-просвітницька місія А. Чарторийського ніяк не затіює внесок у розвиток освіти поляків його найбільш відомого сподвижника, волинського поміщика Тадеуша Чацького. Призначений візитатором училищ Волинської, Подольської та Київської губерній, він почав із того, що зібрав значні пожертвування (фундуші) на відкриття шкіл і заснував їх невдовзі у Володимирі і Любарі, Клевани і Бердичеві, Луцьку і Овручі, Житомирі і Дубровиці, Барі і Вінниці. Не можна не додати, що саме завдяки його подвижницькій діяльності було організовано 126 парафіяльних училищ у Південно-Західному краї.

Проте головним предметом уваги і турботи Т. Чацького стало відкриття Кременецької гімназії, здійснене, як вказує П. М. Батюшков, при цілковитій певності фундаторів, що «падіння ойчизни не спричинило занепаду в доблесті і науці»². На заснування гімназії була відкрита підписка, яка принесла її ініціаторам 415720 польських золотих і дозволила 10 жовтня 1805 р. відкрити унікальний для Російської імперії навчальний заклад. Т. Чацький використав ще одне джерело фінансування — прибутки з поезуїтських капіталів та маєтностей, тобто з власності, яка раніше належала єзуїтам. Училищні комісії змогли виділити з цих прибутків 2350000 золотих. Цієї суми виявилось цілком достатньо, щоб розширити коло предметів, які мали вивчатися в Кременці. Крім того, в 1807 р. при гімназії було запроваджено школи землемірства та механіки, астрономічну лабораторію, великий ботанічний сад, а також манеж для навчання верховій їзди. Всього за кілька перших років існування гімназія стала науково-педагогічним центром краю. Тому не дивно, що в 1819 р. її було перетворено в лицей, який проіснував до 1832 р.

Спочатку перспективи вимальовувалися блискучі. З часом планувалося відкрити при лицейі шпиталь, хірургічне відділення та інститут гувернанток. Спадкоємці по візитаторству Т. Чацького (він помер у 1813 році) Філіп Плятер, Ян Вілежинський, Казимір Монюшко послідовно зміцнювали підґрунтя Кременецького лицейу як опори польської освіти на Волині. Відчуваючи веління часу, лицей відмовився від переважання латини в навчальних курсах; освіта набула живого, творчого характеру, втілюючись у діяльності блискучої плеяди педагогів: Алойзи Осінського, який склав словник

польських письменників та словник польської мови; Алойзи Фелінського, відомого вченого-філолога та письменника; ботаніків В. Г. Бессера і А. Л. Анджеєвського та інших. Цікаво, що у Кременці працювали також Й. Лелевель — натхненник польського повстанського руху та Е. Словацький — батько славетного польського поета Ю. Словацького.

Будучи переконаним прихильником світської освіти, особливо елітарної, Т. Чацький водночас прекрасно розумів, що за відсутності підтримки церкви, — без сумніву, володарки душ десятків тисяч людей у краї, — поза її прихильністю та допомогою йому важко буде налагодити систематичну освіту народу. Більше того, були навіть спроби повернутися до єзуїтської освіти. Так, граф Ільїнський у 1811 році просив височайшого дозволу відкрити в своєму маєтку в місті Романовому Новоград-Волинського повіту єзуїтське училище з костьолом, школою, пансіоном і чотирнадцятьма вчителями, зобов'язуючись утримувати все власним коштом. Такий дозвіл було дано, проте єзуїтам не судилося надовго закріпитися в маєтку Ільїнського і достатнього розвитку училище не набуло: кількість єзуїтів у ньому не сягнула вище семи, а в 1820 році все з тієї ж височайшої волі всі вони вимушені були покинути Росію.

Неможливо переоцінити заслуги Т. Чацького також у створенні відомої своїми новаторськими ідеями «едукційної комісії», яка виступала за максимальне вивільнення школи з-під опіки церкви. А поки що до часу, талановитий реформатор уміло координував співпрацю духовенства та державних установ у розвитку шкільництва. Так, наприклад, училища в Любарі та Овручі утримувались при базиліанських монастирях. З цього приводу Т. Чацький здійснив важливу новачію — запропонував перетворити орден базиліан із чернечого у виховний, що незабаром і відбулося. Проте виховна діяльність базиліанців не встигла розвинути, оскільки назрівали події зовсім іншого характеру.

Польське повстання 1830—1831 рр. захлинулося в російській великодержавності. Його крах мав не тільки політичні наслідки. Для Волині він обернувся скасуванням польських навчальних закладів і перш за все Кременецького лицейу як «вогнища крамольних ідей», оскільки більшість лицейств підтримувала повстання. Однак потенціал інтелекту та засобів освіти не був полишений міністерством освіти Росії «напризволяще». Ласий шматок — бібліотеку (в тому числі знамениту «Королівську»), колекцію тропічних рослин та інші посібники передали щойно заснованому Київському університетові. Відбула до Києва також значна частина викладачів, очевидно, намагаючись якомога обережніше перенести свої ідеї в нові умови існування.

Треба віддати належне кременчанам — вони, як могли, боролися за збереження лицейу. Однак їхні прохання, подані і волинському губернаторові, і на ім'я імператора, поверталися з відповіддю, що «височайшего соізволення не последовало».

Таким чином, ці роки стали початком кінця польської освіти в краї. Із закриттям Волинського лицейу польське шкільництво, природньо, позбавлялось свого інтелектуального наукового потенціалу і, як наслідок, — перспективи подальшого розвитку.

Царський уряд надавав питанням розбудови російської освіти на території Правобережної України настільки серйозного значення, що у червні 1832 р. міністр народної освіти Росії доповідав про них особисто імператору, беззастережно перехрестивши українців у «російський народ», який, як виявилось, тривалий час потерпав від ополчення і вимагав негайного звільнення. Як писав про цю бесіду міністр освіти військовому генерал-губернатору Київської, Волинської та Подільської губерній А. П. Римському-Корсакову, особливу увагу монарх звернув на необхідність термінової заміни польських навчальних закладів російськими, не надто зважаючи на те, що на шляху такої, з дозволу сказати, «реформи», були дві серйозні перешкоди.

По-перше, прибутків із поезуїтських капіталів, на кошти яких утримувались польські навчальні заклади на Волині, явно не вистачило б для відкриття достатньої кількості російських шкіл. Надії ж на

¹Батюшков П. Н. Волинь. Исторические судьбы Юго-Западного края. — СПб., 1888. — С.257.

²Там же. — С.259.

меценатство польських поміщиків не поспішали справджуватися.

Друга перешкода створенню нових навчальних закладів була, думається, не менш значною. Як визнавав російський міністр освіти, існувала «абсолютна неможливість забезпечити всі училища російськими вчителями, так як тільки для трьох указаних губерній, якщо взяти по одному навчальному закладу в кожному місті, треба буде 144 чоловіки, а при нинішній кількості вчителів можна було виділити не більше як по одному чи по два чоловіки на кожне училище»³.

Існуючі перешкоди, проте, не зменшили рішучості царського уряду щодо широкої організації російської освіти на території Волині. А оскільки це вимагало законодавчого оформлення, то вказувалось: «предмети навчання в гімназіях і повітових училищах Волинської і Подольської губерній введені за статутом російських навчальних закладів 1828 року з доданням Закону Божого римсько-католицького сповідання; але в числі предметів не потрібно польської мови, якої учні мають навчатися на власний кошт, якщо побажають»⁴.

Введення в перелік предметів католицького Закону Божого було, мабуть, єдиною поступкою, зробленою польському шкільництву з боку російського уряду, оскільки самі католицькі навчальні заклади зазнавали значних утисків. Про це свідчить факт оголошення міністром освіти волинському генерал-губернатору А. П. Римському-Корсакову височайшої волі від 15 серпня 1832 року про «скасування в усіх трьох губерніях парафіяльних училищ, утримуваних Римсько-Католицьким і Уніатським білим і чорним духовенством». А оскільки святе місце, як відомо, порожнім залишається недовго, то замість них пропонувалося відкрити з часом і «єдино для викладання російської граматики, російського катехізису та арифметики при церквах Греко-Російського сповідання — парафіяльного училища під наглядом парафіяльних священників»⁵. Завдання полегшувалося ще й тим, що навчальні посібники та обладнання католицьких училищ мали бути передані у новостворені російські навчальні заклади. Так, наприклад, бібліотека та навчальне приладдя остаточно закритого в лютому 1832 р. базиліанського монастиря в м. Овручі були передані для користування в Луцьку гімназію, засновану в числі перших на Правобережжі поряд з Житомирською, Кам'янець-Подільською та Вінницькою. Залишалось вирішити питання повної благонадійності молоді, яка заповнювала класи новостворених гімназій. Тому дворянам та міщанам, діти яких бажали навчатися в цих навчальних закладах, запропоновано було разом з іншими документами представляти свідоцтва з поліції про їх «непричетність до заколоту, що був у минулі роки»⁶. Малось на увазі, зрозуміло, останнє польське повстання.

З роками ситуація дедалі ускладнювалася. Ідеально втілюючи дух великодержавної зверхності та розмаху, генерал-губернатор Д. Г. Бібіков перекреслював людські долі, вірування, вподобання і погляди, створюючи на власний смак імперську «історію» — історію секретних циркулярів, заборон, нагляду, в повній відповідності з процесом русифікації. Так, за одним з найбільш ортодоксальних його циркулярів було закрито всі католицькі монастирі та парафіяльні училища; католикам суворо заборонялося займати посади в адміністрації краю і навіть учителювати. Проте реалізувати ці заходи, які фактично знищували

польське шкільництво на Волині, було не так просто, тим паче у короткий строк. Навіть у Київському університеті на початку його існування майже всі професори (сімнадцять з двадцяти) були поляками.

Не додавали особливого оптимізму освітянським чиновникам і щорічні перевірки навчальних закладів. Улітку 1851 року в кожному з чотирьох дворянських повітових училищ, проінспектованих губернською дирекцією, нарівні з православним Законом Божим, як і раніше, викладався римсько-католицький. Щоправда, ні польська словесність, ні польська історія в цих навчальних закладах уже не вивчалися.

Більш вільно в порівнянні з державними почували себе приватні навчальні заклади. У Житомирі, наприклад, у 50-х роках XIX століття відкрилися два пансіони шляхетних дівчат (чоловіча освіта, як відомо, була на той час виключно державною). Пансіон Елеонори Жданко працював на правах парафіяльного училища, другий — зразковий пансіон Любові Соколової — на правах гімназії. Незважаючи на значну різницю в статусі, рівні освіти, кількості учениць, і в одному, і в другому вивчалися Закон Божий римсько-католицького сповідання та, що особливо показово, польська мова — одночасно з російською, німецькою та французькою.

Без сумніву, прямим порушенням циркуляру Бібікова була також діяльність волинських приватних учителів, без яких важко уявити собі польську освіту минулого. У свій час міністерство освіти розробило цілу систему правил для забезпечення свого контролю над їх діяльністю. А проте з дванадцяти вчителів, які щорічно і обов'язково звітувались перед волинською дирекцією народних училищ у 1848—1852 рр., дев'ять визнали себе католиками, а двоє наважилися відзначити факт навчання дітей, крім російської, ще й польській мові. До речі, показово, що половина з них свого часу були вихованцями Волинського ліцею⁷.

Однак уже до середини XIX століття польське шкільництво було переведене з високого рівня систематичної освіти до рангу поодиноких фактів, які ніяк не могли зіпсувати загальної картини повальної русифікації.

Скрутні умови існування в другій половині сторіччя поставили польське шкільництво на один щабель із так само пригнобленою українською освітою, що в результаті закономірно призвело до розгортання спільного культурно-просвітницького руху. Осередком його на Волині став Житомир. Важко переоцінити роль добровільних товариств із польськими устремліннями, які з'явилися в цей час у губернському центрі. Товариство благодійності заснувало ремісничу школу і кілька притулків для дівчаток-сиріт; важливу культурну місію виконували національний театр (фундатором якого, до речі, був відомий польський письменник Ю. І. Крашевський) та товариство розповсюдження польських книг (товариство Качковського), яке мало свою книгодрукарню і випускало дешеві, а тому широкодоступні польські видання, польська громадськість міста стала ініціатором відкриття кількох громадських читалень; були засновані також товариства лікарів та землеробське.

Можливо, з часом наслідки цієї діяльності впевнили б навіть найбільш скептичних царських адміністраторів у її корисному і навіть політично лояльному характері. Але історія готувала польському шкільництву ще одне випробування.

Повстання 1863 року дало привід російському урядові накласти остаточної заборони на будь-який вияв польської самосвідомості на Волині. Царська цензура стала нечувано жорстокою до польської навчальної, наукової і, звичайно, художньої літератури. Так, наприклад, щоб здійснити в межах губернії постановки драматичних творів польською мовою, необхідно було отримати особистий дозвіл Начальника Південно-Західного краю.

³ЖАОДА, ф. 70, оп. 1, спр. 23, арк. 2.

⁴Там же.— арк. 4.

⁵Там же.— арк. 3.

⁶Там же.— арк. 50.

⁷Там же.— арк. 19, 132, 180.

А що ж в освіті? Статистичні дані того часу засвідчують, що тільки в трьох повітах (Новоград-Волинському, Житомирському та Овруцькому) за станом на кінець XIX століття виховною та навчальною діяльністю займалися 362 педагоги-поляки. Але як така польська освіта повністю втратила офіційний статус, продовжуючи жевріти в кількох приватних школах-інтернатах і таємно діючих школах.

Та, очевидно, і ці залишки національної освіти викликали занепокоєння російської адміністрації. У вересні 1907 року волинський губернатор барон Штакельберг проголошує ще одну, на цей раз регіонального значення, анафему польському шкільництву у формі секретного циркуляру, адресованого всім мировим посередникам, повітовим исправникам та житомирському поліцмейстеру. З обуренням і досадою губернаторові довелося визнати факт існування таємної польської освіти, бо кількість шкіл уже вийшла за межі непомітності. Утримувані на кошти поміщиків, міщан та заможних селян, засновані найчастіше місцевими ксьондзами, продовжували діяти школи у Староконстантинівського повіту, Бутовцях Заславського повіту, Пчолі Овруцького повіту, Лаврове Луцького повіту⁹. Стурбований «посиленням польсько-католицької пропаганди в краї», губернатор висунув вимогу термінового скасування всіх існуючих шкіл і вжиття заходів від поліції щодо попередження появи

⁹ЖАОДА, ф. 70, оп. 2, спр.24, арк. 40.

нових, а також притягти до відповідальності осіб, які самостійно відкрили таємні навчальні заклади, згідно з ст. 1049 Уложення про покарання від 1885 року.

Таким чином, останній спалах польської освіти на волинській землі на кінець століття був остаточно погашений російським законодавством і його ревнителями.

На черзі підсумки.

Польське шкільництво XIX століття, піднявшись до рівня кращих зразків західноєвропейської освіти, прикрасило себе іменами видатних педагогів і просвітителів, та однак вимушене було зійти вниз, схилившись перед грубим натиском великоімперської політики. Огорнувши Волинь широким колом російських гімназій та училищ, царський уряд послідовно скасовував школу за школою, підпорядковуючи своїм правилам і законам всі складові польського шкільництва — від славетного ліцею до поодиноких приватних учителів. Та чи стало це останнім випробуванням на бездоріжжі національної освіти?

Як відомо, XX століття вмістило в собі її нові злети і падіння. Що ж стосується польського шкільництва XIX сторіччя, то це яскрава ілюстрація етносоціологічного феномену в Україні, що свідчить про неприпустимість будь-якої освітньої мегаломанії і ксенофобії у такому складному поліетнічному організмі, як український народ.

Н. А. Сейко,

викладач кафедри педагогіки
Житомирського педінституту ім. І. Франка

Точка зору

Мовний аспект єврейського питання

У науці до цього часу відсутня єдина думка з приводу того, як співвідносяться такі важливі поняття, як «мова» та «освіта». Разом з тим вочевидь, що відношення між ними мають комплексний характер і зв'язані з особливостями етнолінгвістичної ситуації та мовної політики. Велику роль у цьому відіграють не тільки та не стільки мови, що вивчаються, скільки мова (и), на якій ведеться все навчання у даній конкретній школі, яка є головним засобом соціалізації, збереження норм літературних мов.

Таким чином, ніхто не буде сперечатися з тим, що курси рідної (або рідних) та державної мов повинні стати важливою складовою середньої освіти.

Історично склалося так, що євреї використовували у побуті та виробничих відносинах діалектні мови типу ідиш, що природньо сформувалися у місцях їх компактного проживання. Вони широко зверталися до мов інших народів, а у Ізраїлі оголосили державною — сучасний іврит, який став символом політичної незалежності євреїв.

Проблеми збереження і розвитку єврейських мов-сестер мають розглядатися крізь призму шкільної та вузівської освіти. Тим більше, що для розвитку єврейських мов існують труднощі, пов'язані, як з суттєво деформованим мовним середовищем, так і з недостатньою увагою до цієї проблеми з боку відповідних міністерств і установ України, єврейських національних товариств.

Успішна реалізація програми розвитку єврейських

мов у сфері української освіти потребує відповідної мовної політики держави, єврейських товариств та організацій, що передбачає необхідне і достатнє фінансування цих програм.

При цьому потрібно враховувати ділянку функціонування мови з урахуванням лінгвістичної історії творення бази для підготовки фахівців, певну кількість організацій, установ, що потребують таких спеціалістів, необхідну навчальну, наукову літературу та аудіовізуальні засоби навчання.

Зазначимо, що неостанню роль у цьому питанні (крім особливостей мови) відіграють політичний, соціально-економічний моменти у державі, вартість змін мовної ситуації. Так зміни мовної поведінки євреїв відображають не лише поліфонічність єврейської культури, а й зрушення України у бік демократії.

Педагогічний аспект двомовності або багатомовності пов'язаний з розробкою методів навчання обом його компонентам. Поряд з цим термін «двомовна школа», «двомовна освіта» ще не визначені у сучасній науці до кінця. Ці терміни, як правило, включають в себе двомовну освіту в діапазоні від одномовного навчання двомовних дітей у одномовних суспільствах — до двомовного одномовних дітей у двомовних суспільствах. Сюди ж можна віднести школи, у яких кілька чи всі предмети викладаються недержавною мовою. Наприклад, двомовними вважаються навчальні заклади у Об'єднаному Королівстві Британії, де англійською мовою вивчається лише половина предметів; школи